

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Подолян Юлія Олександрівна

УДК 340340.12

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук,
БАРАБАШ Ольга Олегівна,
Львівський державний університет
внутрішніх справ, доцент кафедри теорії та
історії держави і права, конституційного та
міжнародного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Заслужений працівник освіти України
РОССИХІН Василь Васильович,
Харківський національний університет
радіоелектроніки, проректор з інноваційно-
корпоративної роботи та адміністрування

кандидат юридичних наук,
МИЧКА Віталій Іванович,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, доцент кафедри
господарського права

Захист відбудеться «10» грудня 2020 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 10 листопада 2020 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Державно-правове регулювання відносин у сфері банківської діяльності завжди займало чільне місце у реалізації та забезпеченні належного фінансово-економічного середовища у будь-якій державі. Загальновідомо, що економічна функція характеризується синтезом належної та ефективної діяльності правових, фінансово-економічних та адміністративних державно-правових інститутів спрямованих на задоволення життєво-необхідних потреб суспільства.

Процес реформування державно-політичного, фінансово-економічного середовища в Україні продовжує тривати, що особливо яскраво простежується у контексті наближення вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Як наслідок в умовах переходу від адміністративно-командних методів управління економікою та фінансами до моделей ринкового господарювання здійснюється переосмислення наявних ідей та концепцій про основоположні принципи та постулати, які становлять механізм державного регулювання фінансово-економічної сфери.

За даних обставин функціональне значення банківських установ та правового регулювання відносин у сфері банківської діяльності належить до числа найбільш важливих центральних ланок у фінансово-економічному середовищі держави. Стабільність функціонування банківських установ та належний рівень їх державно-правового регулювання прямо та опосередковано залежить від забезпечення дієвого балансу між державними та приватними інтересами, що особливо гостро простежується у взаємовідносинах між державними кредитно-фінансовими та банківськими установами і населенням. Банківські установи обслуговують надзвичайно великий спектр суспільних відносин, які зачіпають найважливіші інтереси держави та суспільства, внаслідок чого, беззаперечним постає той факт, що від того, наскільки правильно організовано функціонування всієї банківської системи залежить ступінь розвитку не лише економіки, але й українського суспільства взагалі. Виконання банками численних функцій незалежно від історико-правових хронологічних рамок безпосередньо залежить від встановлених правових норм, які регулюють відносини у сфері здійснення банківської діяльності. Разом із зростанням банківського сектора в фінансово-економічному середовищі відбувається й становлення банківського права, яке не завжди розвивалось еволюційним шляхом.

В умовах постійної державної контрольно-наглядової діяльності за банківськими установами головною проблемою залишається відсутність належного механізму захисту фінансово-економічного ринку, банківських послуг та операцій, а також прав та законних інтересів вкладників та кредиторів, адже існуючий масив нормативно-правових актів присвячених відносинам у сфері банківської діяльності часто не узгоджується із фактичним розвитком фінансово-економічних відносин. Пошуки оптимальних моделей здійснення державного регулювання відносин у сфері банківської діяльності є цілком закономірним явищем, адже саме історико-правові аспекти визначення

та переосмислення основоположних засад становлення банківських установ, особливостей здійснення ними банківських операцій дозволить краще зрозуміти проблеми та шляхи їх вирішення в умовах сьогодення, що набуває особливого значення в умовах світової фінансово-економічної кризи.

Внаслідок чого, вважається цілком логічним та обґрунтованим звернення до вітчизняного досвіду правового регулювання банківської діяльності, накопиченого в період знаходження українських територій у складі Російської імперії, який характеризується якісно-новим вектором становлення та розвитку капіталістичних і торгівельних відносин, які зумовлювали виникнення та функціонування всієї банківської системи.

В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням сутності відносин у сфері банківської діяльності, концептуальних аспектів становлення та функціонування банківської системи посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених таких як: М. М. Агарков, О. О. Барабаш, О. Ю. Вікулін, Я. А. Гейвандов, О. М. Головка, С. О. Голубев, І. С. Гуревич, І. Б. Заверуха, О. С. Іоффе, А. Т. Ковальчук, О. Л. Копиленко, О. А. Костюченко, Н. С. Кузнецова, Т. А. Латковська, В. І. Мичка, І. Л. Невзоров, О. М. Олейник, Н. М. Оніщенко, О. П. Орлюк, А. Г. Пишний, Є. Є. Ровінський, В. В. Россіхін, А. О. Селіванов, Г. А. Тосунян, А. Є. Шевченко, О. В. Целуйко, О. Н. Ярмиш тощо.

Але в умовах становлення вітчизняної науки, простежується, що історико-правові аспекти становлення та розвитку банківської діяльності, її теоретико-прикладне осмислення та визначення, а також дослідження особливостей виникнення та розвитку банківських установ належать до категорії малодосліджених напрямків. Яскравим свідченням є те, що наукові розробки вчених, як правило, були направлені на вирішення окремих проблем банківської системи чи удосконалення тих чи інших банківських операцій й здійснювались переважно крізь призму цивільного, адміністративного, конституційного та фінансового права.

Таким чином, наукові розробки присвячені комплексному дослідженню проблематики правового регулювання банківської діяльності на українських територіях у складі Російської імперії, практично відсутні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.1 Додатку 2 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275, а також відповідних пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016-2019 років, схвалених вченою радою ХНУВС згідно протоколу № 2 від 23 лютого 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є здійснення комплексного та системного історико-правового аналізу правового регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії на основі порівняльного аналізу найрізноманітніших архівних джерел, нормативно-правових актів й наукової літератури.

Визначена мета обумовила постановку та вирішення таких дослідницьких задач:

- вивчити та систематизувати архівні матеріали і джерела права, проаналізувати та порівняти нормативно-правові акти і наукові дослідження відносно теми дисертаційної роботи у досліджуваній період;
- дослідити сутність та генезис становлення підходів і концепцій відносно визначення сутності понять «банківська установа», «банківська діяльність», «банківське законодавство» у їх історико-правовому осяганні;
- проаналізувати нормативно-правові засади регулювання відносин у сфері банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії;
- показати правову природу та конкретні історико-правові умови становлення та розвитку банківських установ;
- виявити загальні закономірності та особливості формування та функціонування інституту банківського нагляду;
- визначити еволюцію становлення банківських установ в період знаходження українських територій у складі Російської імперії;
- з'ясувати особливості нормативно-правового регулювання відносин у сфері банківської діяльності та здійснення банківських операцій;
- охарактеризувати правове становище та систему органів управління банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами;
- визначити систему банківських операцій та їх роль у фінансовій діяльності держави;
- обґрунтувати специфіку та особливості правового регулювання банківських рахунків, кредитування та обігу цінних паперів.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що виникали у процесі здійснення банківської діяльності в їхньому історичному осяганні.

Предметом дослідження є правове регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертаційної роботи є плюралістичним та компліментарним поєднанням сучасних загальнофілософських і філософсько-правових підходів, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, прийомів і принципів наукового пізнання, обумовлених унікальністю предмету дослідження, необхідних для забезпечення його об'єктивного вивчення. В найбільш загальному світоглядному розумінні правове регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії досліджувалось на основі діалектичного підходу. Це дає змогу досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснити спектральний аналіз сутності та особливостей формування окремих видів банківської діяльності та правового регулювання зазначений відносин в цілому у історико-правовому вимірі.

Методологічний плюралізм став основоположним напрямком для характеристики стану й тенденцій розвитку банківського законодавства, становлення системи банківських операцій, а також сукупності кредитно-фінансових та банківських установ. Окрім того, він сприяв переосмисленню

сутності та змісту таких понять як: «банківська установа», «банк», «кредитна установа», «кредитно-фінансова установа» та «фінансова установа».

За допомогою діалектичного підходу також наново переосмислено загальнотеоретичне розуміння базової категорії «банківська діяльність», визначено системні зв'язки та взаємозалежності, які прямо та опосередковано впливали на становлення й трансформацію банківської системи, а також обґрунтовано низку нових теоретичних положень і висновків, надано практичні рекомендації та пропозиції з досліджуваних питань.

Завдяки аксіологічному загальнонауковому методу виявлено та узагальнено домінуючі зміни та детермінанти, які характеризують особливості становлення банківських та кредитно-фінансових установ на різних етапах історико-правового становлення українського державотворення у досліджуваний період.

Задля моделювання відповідних дефініцій (базових концептів), інших юридичних конструкцій дослідження, розгляду правомочностей та правового статусу банківських установ вжито логіко-семантичний загальнонауковий метод пізнання (розділи 2, 3).

Методи класифікації та групування, а також порівняльно-правовий та формально-юридичний спеціально-наукові методи застосовано для визначення особливостей правового регулювання відносин у сфері банківської діяльності (розділи 1, 2, 3).

Історико-правовий та історико-генетичний методи було застосовано під час аналізу організаційно-правових засад становлення та розвитку банківських установ та сукупності їх правомочностей й правового статусу в досліджуваний період (розділ 2, 3).

Нормативно-догматичний (формально-юридичний, юридико-технічний) використано для характеристики законодавчої та нормативно-правової основи, яка регламентувала інститут банківського нагляду та контролю (розділ 2).

Прогностичний метод став у пригоді для визначення шляхів та напрацювання конкретних пропозицій у визначенні прогалин і юридичних колізій, а також у формулюванні власних пропозицій щодо правового регулювання окремих відносин пов'язаних із здійсненням банківських операцій та функціонуванням банків (розділи 2, 3).

Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням напрацювань фахівців з філософії, конституційного та цивільного і цивільно-процесуального, адміністративного, фінансового і банківського права, а також із соціології, антропології, логіки та низки інших галузей знань, які стосуються характеристики сутності і особливостей становлення банківської системи.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які визначають засади державної банківської політики.

Інформаційну основу дослідження також становлять аналітичні статті, довідкові видання, статичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у юридичній науці здійснено спробу надати концептуальне обґрунтування та

історико-правовий аналіз правового регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії. В межах дисертаційної роботи обґрунтовано низку наукових концептуальних положень, висновків та узагальнень, які характеризуються важливим значенням для історико-правової науки України та можуть бути враховані в процесі українського державотворення, зокрема:

у перше:

- доведено, що першочергово, майже кожна кредитно-фінансова та банківська установа створювалась як допоміжний орган у реалізації прав дворянства, покращення їх життєвого рівня й подолання матеріально-фінансових труднощів, що повинно було забезпечуватись шляхом надання довгострокових кредитів та позик на пільгових умовах, які планувалось повертати за рахунок кріпосних селян;

- встановлено, що банківське законодавство передбачало систему діянь, які можна вважати порушеннями у сфері банківської діяльності, але не містило жодних санкцій за їх вчинення, що безпосередньо пов'язувалось із відсутністю розмежування кримінально та адміністративно-правових заходів впливу й можливістю Міністром фінансів застосовувати ті чи інші заходи адміністративно-кримінальної та дисциплінарної відповідальності за власним переконанням, а також надавало органам державної влади необмежені можливості для втручання у господарську діяльність будь-яких кредитно-фінансових установ;

- аргументовано показано, що в залежності від правового регулювання відносин у сфері відкриття, обслуговування та ведення банківських рахунків банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами можна виділити п'ять рівнів нормативно-правового забезпечення їх діяльності: законодавчий; законодавчо-управлінський; підзаконний нормативно-правовий; локально-управлінський та звичаєво-управлінський, які становили цілісний управлінський процес;

- показано, що державна політика як в цілому у сфері здійснення банківських операцій та функціонуванні банківських установ, так і в контексті визначення взаємовідносин між фінансовими установами та населенням була дискримінаційною;

- констатовано, що відсутність чіткої системи та критеріїв становлення й формування банківських установ стало наслідком покладення окремих повноважень по здійсненню банківських операцій на казначейства та інші органи влади, які не входили до складу банківської системи та не підпадали під державне управління Центрального банку Російської імперії;

- з'ясовано, що внутрішня структура та система управління банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами була досить видозміненою через відсутність загальних вимог до їх побудови на загальнодержавному рівні, при цьому, структура організацій, які вважалися за переконанням уряду – «банківськими», характеризувалась більш складною системою контрольно-наглядових органів управління та керівництвом, а самі установи підлягали жорсткому контролю з боку органів державної влади.

удосконалено:

- ключові підходи щодо розуміння сутності та розмежування таких понять як «банківська установа» та «кредитно-фінансова установа», зокрема виявлено, що особливо значимі установи для уряду та всієї державної фінансової політики містили у своїй назві слово «банк», тим самим акцентуючи увагу на тому, що така установа є центральною, її діяльність підтримується урядом, а отже, вона заслуговує на довіру у потенційних споживачів банківських послуг;

- наукову періодизацію еволюції та трансформації банківських та інших кредитно-фінансових установ у період знаходження українських земель у складі Російської імперії шляхом виділення двох етапів: перший етап (XVIII – перша половина XIX століття) – формування нормативно-правових засад діяльності та функціонування банківських установ, а також становлення кредитно-банківської системи; другий етап (друга половина XIX століття – перша половина XX століття) – зародження та розвиток приватного кредитування, формування системи комерційних банків та введення у державно-фінансову систему в якості платіжних засобів окремих цінних паперів;

- наукові положення відносно особливостей правового регулювання відносин пов'язаних із відкриттям та обслуговуванням банківських рахунків в залежності від їх призначення та суб'єктного складу;

- існуючі знання про порядок здійснення контрольно-наглядових повноважень у вигляді банківського нагляду, який здійснювався численними органами законодавчої, виконавчої влади, правоохоронними органами і навіть безпосередньо главою держави, що пояснювалось особливими статусом банківської діяльності у фінансово-економічному середовищі та відсутністю чіткої системи органів державної влади;

- наукові уявлення про системні зв'язки між правовим регулюванням банківської діяльності та питанням забезпечення балансу між правами та законними інтересами людини і громадянина та державою.

набули подальшого розвитку:

- положення про основні форми, зміст, спрямованість, організаційну структуру органів державної влади, діяльних яких прямо та опосередковано пов'язана із забезпеченням правового регулювання відносин у сфері банківської діяльності;

- наукові уявлення про систему політико-правових, соціально-економічних та законодавчих чинників, які зумовили трансформацію банківської системи;

- наукові висновки про залежність правового статусу особи із можливістю бути учасником відносин у сфері банківської діяльності та здійсненні банківських операцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації, основні положення та висновки, викладені в ній, можуть бути використані:

у навчальному процесі – при підготовці спеціальних навчальних посібників та підручників із історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, теорії держави і права, фінансового та банківського права;

у науково-дослідній сфері – як фундаментальна основа для подальших історико-правових, теоретико-прикладних досліджень становлення та трансформації банківської системи в Україні, а також для розвитку доктрини банківського та фінансового права;

у правозастосовній діяльності – результати дисертаційного дослідження сприятимуть порядку регулювання відносин у сфері банківської діяльності та здійснення банківських операцій;

у галузі правотворчої діяльності – для вдосконалення банківського законодавства;

у правовиховній діяльності – для підвищення рівня правосвідомості, професійно-правової культури службових та посадових осіб органів державної влади, кредитно-фінансових та банківських установ, а також дослідників-правників.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені у доповідях на наукових, науково-практичних та інших наукових заходах: «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (Львів, 20–21 жовтня 2017 р.), «Юридична наука: виклики і сьогодення» (Одеса, 8–9 червня 2018 р.), «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (Харків, 15–16 березня 2019 року), «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (Львів, 15–16 березня 2019 р.), «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (Запоріжжя, 25-26 січня 2019 року).

Публікації. Основні висновки та окремі положення дисертаційного дослідження викладені у 5 наукових статтях у наукових фахових виданнях України й іноземних держав, 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та засіданнях тематичних «круглих столів».

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, з яких основного тексту – 207 сторінок, списку використаних джерел – 217 найменувань на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів і публікації.

Перший розділ «**Загальні засади дослідження проблематики правового регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії**» починається із підрозділу 1.1. «*Історіографічна та*

джерельна основа дослідження», де проведено науковий аналіз літератури історичного та юридичного характеру щодо виокремлення окремих аспектів та закономірностей правового регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії.

В умовах становлення вітчизняної науки, простежується, що історико-правові аспекти становлення та розвитку банківської діяльності, її теоретико-прикладне осмислення та визначення, а також дослідження особливостей виникнення та розвитку банківських установ належить до категорії малодосліджених напрямків. Наукові дослідження вчених, як правило, були направлені на вирішенні окремих проблем банківської системи чи удосконалення тих чи інших банківських операцій та здійснюються переважно крізь призму спеціальності: 12.00.07 адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право, в той час як історико-правові аспекти залишаються поза увагою.

Окремі питання діяльності банківських та інших кредитно-фінансових установ, а також їх правомочностей та сукупності здійснюваних операцій ставали предметом дисертаційних досліджень відомих економістів та фінансистів. Внаслідок чого, наукові розробки присвячені комплексному дослідженню проблематики правового регулювання банківської діяльності на українських територіях у складі Російської імперії у їх історико-правовому осяганні, практично відсутні.

Джерелознавчою основою роботи є систематизовані: нормативно-правові акти; довідково-статистичні матеріали; спогади правників; періодичні видання; архівні джерела, насамперед Державний архів Київської області (ДАКО): ф. 926; ф. 1635; ф. 1637; ф. 1641; ф. 1643; ф. 1645; ф. 1648; Державний архів Харківської області (ДАХО): ф. 71; ф. 72; ф. 73; ф. 74; ф. 334; ф. 345; ф. 347; ф. 364; ф. 614; ф. 615; Державний архів Одеської області (ДАОО): ф. 109; ф. 246; ф. 249; ф. 305; ф. 750.

У підрозділі 1.2 «*Нормативно-правові засади регулювання відносин у сфері банківської діяльності*» визначено, що основним джерелом банківського права в окреслених хронологічних рамках вважалися закони, які отримували надзвичайно різне найменування, внаслідок відсутності єдиної системи термінології та класифікації. Як наслідок, протягом всього досліджуваного історико-правового періоду зберігалася множинність форм нормативних актів, що багато в чому визначалося такою особливістю державного устрою, як численність органів верховного управління.

Аналіз діючого українського законодавства у сфері банківської діяльності, свідчить, що переважна частина правових норм містить таку конструкцію як «банківське законодавство та нормативно-правові акти Національного банку України», тим самим здійснюється розмежування законодавчих актів від нормативних актів, але, враховуючи той факт, що в досліджуваний період правове регулювання банківської діяльності здійснювалося різними органами державної влади, які можна об'єднати у органи законодавчої, виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, цілком виправданим буде віднесення будь-яких, в тому числі підзаконних,

нормативно-правових актів до числа банківського законодавства, що є повністю протилежним сучасним ідеям праворозуміння концепції «банківського законодавства», адже в умовах сьогодення, правове регулювання банківської діяльності на підзаконному рівні є виключною прерогативою Національного банку України, а отже, віднесення до актів банківського законодавства актів Президента України чи Кабінету Міністрів України є неприпустимим.

В період знаходження українських територій у складі Російської імперії під банківським законодавством доцільно розуміти закони, а також прирівняні до них нормативно-правові акти: статuti банківських та кредитно-фінансових установ, накази, укази, грамоти, положення які затверджувались імператором; підзаконні нормативно-правові акти, які приймалися окремими відомствами в силу виконання свої статутних завдань та прямо чи опосередковано забезпечували правове регулювання відносин у сфері банківської діяльності та/або здійснення окремих банківських операцій

Другий розділ **«Еволюція становлення банківських установ на українських землях у складі Російської імперії»** складається із чотирьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Організаційно-правові засади становлення та розвитку банківських установ»* акцентовано увагу на тому, що на ранньому етапі державотворення особливих соціально-економічних та політико-правових передумов до XVIII століття для становлення банківських установ чи інших кредитно-фінансових установ не існувало. В подальшому економіко-промислові проблеми та розвиток вільних фінансових капіталів об'єктивно активізували державну політику по встановленню інституту кредитування в державно-суспільному житті. Водночас, запровадження банківської системи із централізованого рівня уособлювало численні протиріччя між встановленими законодавчими правовими нормами та стандартами банківської справи, які започаткувались серед купців у сфері торгівельної діяльності. Вирішення зазначених проблем обумовлювало й різний ступінь ефективності діяльності банківської системи взагалі та характеризувало її у різних формах на кожному етапі державно-правового життя.

Різноманітні етапи розвитку та становлення банківської системи у досліджуваний період характеризувалися різними особливостями як по відношенню до кількості банківських та інших кредитно-фінансових установ, так і стосовно особливостей їх правового регулювання. На першому етапі становлення банківської системи починають зароджуватися лише окремі банківські установи «за принципом зверху».

В контексті визначення організаційно-правових засад становлення та розвитку банківських установ, головна увага влади приділялась сільським банкам, діяльність та функціонування яких здійснювалось за дуальним принципом: питання пов'язані із порядком здійснення окремих фінансових операцій, застосуванням правових норм та наданням банківських послуг вирішувались у відповідності до актів Міністерства фінансів погоджених із Міністерством внутрішніх справ, а контрольно-наглядова діяльність за їх

функціонуванням покладалась на повітові з селянських справ присутствія на чолі із Міністерством внутрішніх справ.

У підрозділі 2.2 «Законодавче закріплення та визначення поняття «банківської установи». Система банківських та інших кредитно-фінансових установ» доведено, що законодавство досліджуваного періоду формально не розрізняло такі поняття як «банківська установа», «банк», «кредитна установа», «кредитно-фінансова установа» та «фінансова установа» вживаючи їх по відношенню до різних установ як поняття-синоніми. В окремих положеннях та статутах зустрічається й ототожнення таких понять як «ломбард» та «банківська установа» шляхом їх об'єднання загальним поняттям «фінансова установа». Натомість, особливо значимі установи для уряду та всієї державної фінансової політики містили у своїй назві слово «банк», тим самим ніби акцентуючи увагу на тому, що така установа є центральною, її діяльність підтримується урядом, а отже, вона заслуговує на довіру у потенційних споживачів банківських послуг.

За результатами проведення комплексного та доктринального аналізу доведено, що банківська система була представлена не дворівневою системою в класичному розумінні, де головне місце посідає державний регуляторний банк, а трирівневою, де нижчий рівень розмежовувався на головні кредитні установи (банки) та факультативні (кредитні, ощадно-позичкові та інші товариства). Примітно, що вся система кредитних установ, які були створені на території імперії була представлена у Зводі законів Російської імперії 1903 року, хоча їх розмежування здійснювалося не в залежності від правового статусу чи функціональних правомочностей, а в залежності від форми власності: приватні, громадські та державні. До державних відносились: Державна комісія погашення боргів, Державний банк, державні ощадні каси, Державний дворянський земельний банк, Селянський земельний банк, позикові казначейства. До складу громадських: міські громадські банки, сільські громадські банки, міські ломбарди, банки та кредитні дворянські установи, купецькі товариства, сільські волосні чи уставні банки, а із 1904 року і земські каси. До приватних кредитних установ відносились акціонерні комерційні банки, товариства взаємного кредитування, акціонерні земельні банки, міські кредитні товариства, приватні ломбарди, каси, банкірські будинки.

Важливість та пріоритетність діяльності центрального банку Російської імперії здійснювалось крізь призму ідей, що банківська система є структурним елементом фінансово-економічної системи, яка відігравала основоположне значення для функціонування всієї імперії, як наслідок у 1911 році на Державний банк та його територіальні відділення було покладено такі завдання як будівництво та утримання елеваторів, що було пов'язано із особливою значущістю хлібозаготівлі та торгівлі хлібом для економіки держави й особливою довірою саме до силових та кредитно-фінансових установ.

У підрозділі 2.3 «Правовий статус та система органів управління банківських та інших кредитно-фінансових установ» розкриваються змістовні аспекти правового статусу центральних органів управління банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами.

Внутрішня структура та система управління банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами була досить видозміненою через відсутність загальних вимог до їх побудови на загальнодержавному рівні. При цьому, структура організацій, які вважалися за переконанням уряду – «банківськими», характеризувалась більш складною системою контрольно-наглядових органів управління та керівництвом, а самі установи підлягали жорсткому контролю з боку органів державної влади. Зазначені обставини яскраво простежуються в тому, що до складу керівних та центральних органів управління банками обов'язково входили члени-представники Міністерства фінансів, Ради державних кредитних установ чи Державного контролю.

Не дивлячись на те, що кожна службова чи посадова особа при прийнятті на роботу до Державного банку, його структурних підрозділів та територіальних відділень, а також будь-яких інших кредитно-фінансових установ надавала письмове зобов'язання щодо збереження таємниці відносно банківських операцій та рахунків, тобто зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці, законодавчо за такі порушення не було передбачено жодної відповідальності, що дозволяє стверджувати про відсутність юридичної відповідальності посадових та службових осіб за порушення у сфері банківської діяльності, в тому числі дисциплінарної.

У підрозділі 2.4 «Становлення інституту банківського нагляду та контролю» з'ясовано, що банківська система всієї Російської імперії не була самостійною та не характеризувалась своєю самоврядністю, адже її структура формувалась лише урядом, який і відповідав за її належне та успішне функціонування. Цінність та важливість банківської сфери змушувало владу постійно удосконалювати та оптимізувати ступінь свого державного управління та впливу. Державне управління банківської діяльності характеризувалось тим, що всі без винятку фінансово-кредитні установи діяли на підставі статутів, які погоджувались імператором після їх затвердження Міністром фінансів та обговорення у Державній раді чи Сенаті. Внесення змін чи доповнень до нормативно-правової основи діяльності таких органів здійснювалося в аналогічний спосіб

Правове регулювання діяльності центрального банку в контексті здійснення контрольно-наглядової діяльності було відсутнім, що було прямо пов'язано із тим, що банк був уособлення лише в якості центральної установи у сфері кредитування. Державний банк підпорядковувався Міністерству фінансів проваджував державну політику у кредитно-фінансовій сфері та мав деякі правомочності відносно здійснення банківського нагляду за кредитно-фінансовими установами та їх посадовими особами, що забезпечувався у формі встановлення економічних нормативів та державного регулювання банківської діяльності. Наявність подвійного статусу Державного банку, очевидно сприяло його діяльності як комерційної банківської установи, в тому числі й у отриманні прибутку, але в той же час, не дозволяло йому набути статусу центральної банківської установи, що здійснює державне регулювання відносин у сфері здійснення банківської діяльності.

Функціонування та порядок здійснення банківської діяльності державних установ вважалося пріоритетним напрямком у державно-наглядовій діяльності у порівнянні із кредитно-фінансовими установами приватної форми власності. Примітно, що у досліджуваний період був відсутнім такий вид державного управління як ліцензування банківської діяльності, хоча окремі види господарської та підприємницької діяльності вимагали отримання подібних дозвільних документів від контролюючих органів. В цілому, інститут банківського нагляду та контролю забезпечувався заходами адміністративного примусу, хоча законодавчо закріплювалась можливість застосування й деяких економічних нормативів, які повинні були сприяти фінансовій стабільності кредитно-фінансових установ (наприклад обмеження щодо розміру статутного капіталу, розміру та строків надання окремих банківських послуг тощо).

Третій розділ **«Нормативно-правове регулювання відносин у сфері банківської діяльності та здійснення банківських операцій на українських землях у складі Російської імперії»** охоплює коло питань щодо юридичної природи та особливостей здійснення банківських операцій, а також правового регулювання обігу цінних паперів. У підрозділі 3.1 *«Система банківських операцій та їх роль у фінансовій діяльності держави»* констатовано, що в період знаходження українських територій у складі Російської імперії основоположні категорії та поняття в системі банківського права, такі як «банківська діяльність», «банківські операції» та «банківські правочини» вважалися тотожними та застосовувались у різних нормативно-правових актах, що регулювали відносини у сфері здійснення окремих операцій кредитно-фінансовими установами, а їх комплексний аналіз дозволяє зробити висновок, що у досліджуваний період під банківською діяльністю необхідно розуміти цілеспрямовану, професійну діяльність кредитно-фінансових установ направлену на забезпечення та реалізацію державної фінансової політики визначеної Міністерством фінансів, а в окремих випадках і Міністерством внутрішніх справ, шляхом надання окремих видів послуг з метою отримання прибутку та його подальшого направлення до Державного банку Російської імперії.

Правове регулювання банківської діяльності в цілому у Російській імперії носило багаторівневий характер, який виражався в прийнятті законів та підзаконних нормативних актів. Причому більшість підзаконних актів приймалося щодо державних і дрібних кредитних установ. Що стосується акціонерних комерційних банків, то для них різного роду інструкції чи інші нормативні акти імперативного змісту майже не затверджувались, внаслідок чого такі установи мали певну автономію – це дає підстави стверджувати, що в умовах відсутності обов'язкового ліцензування банківських операцій діяльність комерційних банків регламентувалася недостатньо. Іншим недоліком в контексті визначення сукупності банківських операцій можна вважати значну динаміку правового регулювання, що виражалася у невпинній зміні правових норм, що аж ніяк не сприяло стабільній діяльності даних установ.

У підрозділі 3.2 *«Поняття, види та правове регулювання банківських рахунків»* визначено правову природу банківських рахунків, а комплексний та

доктринальний аналіз положень та статутів кредитно-фінансових та банківських установ дозволив їх класифікувати в залежності від їх функціонального призначення (поточні рахунки для зберігання грошових коштів; спеціальні рахунки для зберігання спеціальних цінностей та депозитів; поточні рахунки для зберігання грошових коштів та здійснення розрахунків (відсоткові, безвідсоткові); умовні поточні рахунки (спеціальні рахунки, які оформлялись у Державному банку Російської імперії та його територіальних відділеннях); контокорентні рахунки та інші спеціальні поточні рахунки) та суб'єктного складу (рахунки приватних осіб (фізичних осіб та підприємців); рахунки підприємств, установ, організацій, торгівельних будинків та товариств, монастирів, церков, урядових та громадських установ).

В залежності від правового регулювання відносин у сфері відкриття, обслуговування та ведення банківських рахунків банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами виокремлено декілька рівнів нормативно-правового забезпечення їх діяльності: законодавчий, законодавчо-управлінський, підзаконний нормативно-правовий, локально-управлінський, звичаєво-управлінський, які становили цілісний управлінський процес. Окрім того, з однієї сторони держава в особі відповідних органів активно брала участь у державному управлінні зазначених відносин, які визначались як структурний елемент загальнодержавної фінансової політики, а з іншого – державний вплив не вважався тотальним, адже окремий ступінь автономії та самостійності надавався для різних кредитно-фінансових установ в аспекті визначення та прийняття власних правил пов'язаних із веденням та обслуговуванням банківських рахунків, але в межах та рамках визначених діючим законодавством.

У підрозділі 3.3. *«Правова регламентація кредитно-фінансових відносин»* доведено, що правова регламентація та державне регулювання у сфері кредитно-фінансових відносин характеризувалось привілейованим становищем державних кредитно-фінансових установ та дискримінаційним регулюванням порядку надання аналогічних банківських послуг іншими установами, зокрема в якості забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами у вигляді застави приймались лише цінні папери державних установ; розмір та умови надання кредитів залежали від правового статусу кредитно-фінансової установи та розміру її статутного капіталу.

Аналогічним чином було закріплено й співвідношення інтересів приватних осіб та кредитно-фінансових установ у відносинах кредитування, де пріоритетне становище та державна підтримка надавалась лише самим кредитно-фінансовим установам, зокрема враховуючи те, що курс закладених цінних паперів міг знизитись позичальник був зобов'язаний викупити заставне майно у визначений договором строк, а також надати банку додаткове забезпечення на той випадок, якщо розмір цінних паперів в період існування кредитно-фінансових відносин між сторонами, знизиться на 10% від їх вартості на момент укладення кредитного договору. При зниженні вартості цінних паперів на біржі, банк інформував боржника про зменшення вартості заставного майна і якщо не отримував протягом шести днів додаткових

предметів для покриття різниці, то мав право реалізувати весь предмет застави чи його частину за власним переконанням.

Акцентовано увагу на тому, що переважна більшість кредитно-фінансових установ мали право надавати кредити, але на умовах та за правилами, які були законодавчо визначені для кожної такої установи окремо та з урахуванням нормативних засад їх діяльності й правомочностей у відповідності до статуту. Як правило, відносно державних банків законодавство максимально враховувало інтереси кредиторів, прагнуло, по можливості, знизити ризик неповернення грошових коштів, але відносно іпотечних банків такий підхід був протилежним – держава в особі відповідних органів активно втручалась у відносини іпотечного кредитування, що суперечило інтересам таких банківських установ на протидію інтересів споживачів кредиту, перш за все, представників дворянства.

У підрозділі 3.4. *«Особливості правового регулювання обігу векселів»* встановлено, що законодавство у сфері впровадження цінних паперів у господарський обіг та векселів зокрема, розвивалось не зовсім традиційно: як правило у європейських країнах у досліджуваний період джерелом правового регулювання відносин у зазначеній сфері вважалися спочатку лише звичаї, які отримували формальне закріплення у вигляді окремих законодавчих актів витіснивши в подальшому із правового регулювання звичаєві норми взагалі, тобто спочатку виникали відносини у сфері обігу та використання векселів, а потім вони були врегульовані державою. На українських територіях у досліджуваний період вексель з'явився лише за результатами державної діяльності вираженої у відповідних законодавчих актах, при цьому, здійснення окремих операцій тривалий час не дозволялось взагалі, зокрема інкасо векселів тощо.

Діяльність Державного банку Російської імперії та його територіальних відділень пов'язана із вексельними операціями вважалась однією із двох головних завдань, які банк зобов'язувався реалізовувати на шляху до розширення торгівельної діяльності та покращення фінансово-економічних показників. Водночас, державна політика як в цілому у сфері здійснення банківських операцій та функціонуванні банківських установ, так і в контексті правового регулювання обігу векселів була дискримінаційною, зокрема право на отримання зобов'язань за векселями не могло належати чи надаватись духовій знаті, заміжнім жінкам, а також селянам, що яскраво свідчить про збереження феодалізму.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-прикладне узагальнення й надано нове вирішення наукової проблематики у вітчизняній історії держави та права, що полягає в системному дослідженні історико-правових аспектів правового регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії. Доктринальне узагальнення

одержаних результатів дисертаційної роботи надало змогу сформулювати такі важливі висновки:

1. Комплексний аналіз історико-юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що головною проблемою в історіографії є те, що історико-правові аспекти становлення та розвитку банківської діяльності, її теоретико-прикладне осмислення та визначення, а також дослідження особливостей виникнення та розвитку банківських установ належать до категорії малодосліджених напрямків. Яскравим свідченням є те, що наукові розробки вчених, як правило, були направлені на вирішення окремих проблем банківської системи чи удосконалення тих чи інших банківських операцій й здійснювались переважно крізь призму цивільного, адміністративного, конституційного та фінансового права.

2. Становлення та розвиток банківських установ в період знаходження українських територій у складі Російської імперії свідчить, що першочергово, майже кожна кредитно-фінансова установа створювалась як допоміжний орган у реалізації прав дворянства, покращення їх життєвого рівня й подолання матеріально-фінансових труднощів, що повинно було забезпечуватись шляхом надання довгострокових кредитів та позик на пільгових умовах, які планувалось повертати за рахунок кріпосних селян, адже саме на таких ідеях були створені перші дворянські банки у Російській імперії.

3. В контексті визначення організаційно-правових засад становлення та розвитку банківських установ, головна увага влади приділялась сільським банкам, діяльність та функціонування яких здійснювалось за дуальним принципом: питання пов'язані із порядком здійснення окремих фінансових операцій, застосуванням правових норм та наданням банківських послуг вирішувались у відповідності до актів Міністерства фінансів погоджених із Міністерством внутрішніх справ, а контрольно-наглядова діяльність за їх функціонуванням покладалась на повітові з селянських справ присутствія на чолі із Міністерством внутрішніх справ.

4. Відсутність чіткої системи та критеріїв становлення й формування банківських установ стало наслідком покладення окремих повноважень кредитно-фінансових установ на казначейства, особливо у тих містах, де не були сформовані відділення Державного банку. Залучення до вчинення окремих банківських операцій казначейств негативно впливало на загальну тенденцію розвитку фінансово-кредитних установ, адже казначейства підпорядковувались та були підзвітні лише казенним палатам, що викликало значні складнощі у порядку їх управління та координації, оскільки Державний банк повинен був контролювати та регулювати діяльність казначейств в частині здійснення ними банківських операцій, хоча формально, жодних повноважень на це у нього не було.

5. Початок ХХ століття ознаменувався реформуванням правового статусу Державного банку функції якого було розширено шляхом надання правомочностей по державному регулюванню грошового обігу та валютних розрахунків, а також кредитування промисловості та торгівлі в якості провідної комерційної банківської установи. Серед іншого банку належали й інші

повноваження, які характеризували його не як центральне банківське відомство, а як комерційну установу, зокрема здійснення видачі та облік векселів; відкриття кредитних рахунків; видача кредитів та позик; купівля-продаж іноземної валюти; купівля-продаж цінних паперів; приймання грошових коштів для відкриття депозитних рахунків; здійснення грошових переказів між містами в яких були відкриті його регіональні відділення; забезпечення розрахунків між залізницями тощо. Таким чином, Державний банк виконував одночасно функції і центральної банківської установи, яка здійснювала державне регулювання відносин у сфері банківської діяльності, і провідної комерційної установи, яка очолювала систему комерційних банків.

6. Важливість та пріоритетність діяльності центрального банку Російської імперії здійснювалось крізь призму ідей, що банківська система є структурним елементом фінансово-економічної системи, яка відігравала основоположне значення для функціонування всієї імперії, як наслідок у 1911 році на Державний банк та його територіальні відділення було покладено такі структурні завдання як будівництво та утримання елеваторів, що було пов'язано із особливою значущістю хлібозаготівлі та торгівлі хлібом для економіки держави й особливою довірою саме до силових та кредитно-фінансових установ.

7. Законодавство досліджуваного періоду формально не розрізняло такі поняття як «банківська установа», «банк», «кредитна установа», «кредитно-фінансова установа» та «фінансова установа» вживаючи їх по відношенню до різних установ як поняття-синоніми. В окремих положеннях та статутах зустрічається й ототожнення таких понять як «ломбард» та «банківська установа» шляхом їх об'єднання загальним поняттям «фінансова установа». Натомість, особливо значимі установи для уряду та всієї державної фінансової політики містили у своїй назві слово «банк», тим самим ніби акцентуючи увагу на тому, що така установа є центральною, її діяльність підтримується урядом, а отже, вона заслуговує на довіру у потенційних споживачів банківських послуг.

8. Внутрішня структура та система управління банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами була досить видозміненою через відсутність загальних вимог до їх побудови на загальнодержавному рівні. При цьому, структура організацій, які вважалися за переконанням уряду – «банківськими», характеризувалась більш складною системою контрольно-наглядових органів управління та керівництвом, а самі установи підлягали жорсткому контролю з боку органів державної влади. Зазначені обставини яскраво підтверджуються в тому, що до складу керівних та центральних органів управління банками обов'язково входили члени-представники Міністерства фінансів, Ради державних кредитних установ чи Державного контролю.

9. В період знаходження українських територій у складі Російської імперії банківський нагляд здійснювався численними органами законодавчої, виконавчої влади, правоохоронними органами і навіть безпосередньо главою держави, що пояснювалось особливими статусом банківської діяльності у фінансово-економічному середовищі та відсутністю чіткої системи органів державної влади.

10. Банківське законодавство передбачало систему діянь, дій чи бездіяльності, які можна вважати порушеннями у сфері банківської діяльності, але не містило жодних санкцій за їх вчинення, що безпосередньо пов'язувалось із відсутністю розмежування кримінально та адміністративно-правових заходів впливу й можливістю Міністром фінансів застосовувати ті чи інші заходи адміністративно-кримінальної та дисциплінарної відповідальності за власним переконанням, окрім того надавало органам державної влади необмежені можливості для втручання у господарську діяльність будь-яких кредитно-фінансових установ.

Всі без винятку кредитно-фінансові установи у банківській системі Російської імперії підлягали державному впливу, але функціонування та порядок здійснення банківської діяльності державних установ вважалося пріоритетним напрямком у державно-наглядовій діяльності у порівнянні із кредитно-фінансовими установами приватної форми власності. Примітно, що у досліджуваній період був відсутнім такий вид державного управління як ліцензування банківської діяльності, хоча окремі види господарської та підприємницької діяльності вимагали отримання подібних дозвільних документів від контролюючих органів. В цілому, інститут банківського нагляду та контролю забезпечувався заходами адміністративного примусу, хоча законодавчо закріплювалась можливість застосування й деяких економічних нормативів, які повинні були сприяти фінансовій стабільності кредитно-фінансових установ (наприклад обмеження щодо розміру статутного капіталу, розміру та строків надання окремих банківських послуг тощо).

11. Доктринальний аналіз сучасного розуміння етимологічної сутності визначення поняття «банківської діяльності» та «банківських операцій», а також «банківських правочинів» дозволяє зробити висновок, що в період знаходження українських територій у складі Російської імперії дані категорії вважалися тотожними та застосовувались у різних нормативно-правових актах, що регулювали відносини у сфері здійснення окремих операцій кредитно-фінансовими установами, а їх комплексний аналіз дозволяє зробити висновок, що у досліджуваній період під банківською діяльністю необхідно розуміти цілеспрямовану, професійну діяльність кредитно-фінансових установ направлену на забезпечення та реалізацію державної фінансової політики визначеної Міністерством фінансів, а в окремих випадках і Міністерством внутрішніх справ, шляхом надання окремих видів послуг з метою отримання прибутку та його подальшого направлення до Державного банку Російської імперії.

12. Нормативно-правові акти Російської імперії, які можна вважати банківським законодавством досить детально закріплювали правила здійснення окремих банківських операцій, серед яких найбільш поширеними слід вважати залучення вкладів, облік векселів та надання позик. Розглядаючи систему кредитних операцій у досліджуваній період їх можна поділити на дві групи: активні та пасивні. За активними угодами – банк вважався кредитором, а за пасивними – навпаки, боржником. Серед численної кількості кредитних правочинів до активних можна віднести: облік векселів, облік інших цінних

паперів, а також відкриття кредиту та видача короткотермінових позик. Чільне місце серед пасивних угод займали банківські вклади. Законодавчо дозволялося виконання й інших угод, які вважалися допоміжними кредитними угодами, зокрема таких як: надання грошових коштів на зберігання; здійснення платежів за дорученням, інкасо. Особливе становище серед численної кількості банківських операцій посідала діяльність із випуску цінних паперів.

13. Комплексний та доктринальний аналіз положень та статутів кредитно-фінансових установ, які діяли на українських територіях у складі Російської імперії дозволяє класифікувати системи банківських рахунків:

- за призначенням: поточні рахунки для зберігання грошових коштів, а також спеціальні рахунки для зберігання спеціальних цінностей та депозитів; поточні рахунки для зберігання грошових коштів та здійснення розрахунків (відсоткові, безвідсоткові); умовні поточні рахунки (спеціальні рахунки, які оформлялись у Державному банку Російської імперії та його територіальних відділеннях); контокорентні рахунки та спеціальні поточні рахунки;

- залежно від суб'єктного складу: рахунки приватних осіб (фізичних осіб та підприємців); рахунки підприємств, установ, організацій, торговельних будинків та товариств, монастирів, церков, урядових та громадських установ.

14. В залежності від правового регулювання відносин у сфері відкриття, обслуговування та ведення банківських рахунків банківськими та іншими кредитно-фінансовими установами можна виділити декілька рівнів нормативно-правового забезпечення їх діяльності:

- перший рівень – законодавчий (наявність законодавчих актів, які визначали загальні засади ведення банківських операцій прийняті, або погоджені главою держави);

- другий рівень – законодавчо-управлінський (наявність численної кількості статутів та положень, які приймалися як основа діяльності кожної кредитно-фінансової установи шляхом затвердження органом законодавчої влади, наприклад Статут Державного банку Російської імперії, або органом виконавчої влади, зокрема статuti комерційних банків, які приймалися Міністром фінансів);

- третій рівень – підзаконний нормативно-правовий (численна кількість нормативних актів, які приймалися не в порядку законодавчої ініціативи, а на виконання законодавчих актів з метою їх конкретизації та уточнення);

- четвертий рівень – локально-управлінський (наявність правомочностей банківських та інших кредитно-фінансових установ на прийняття своїми виконавчими органами правил та порядку здійснення окремих банківських операцій та надання банківських послуг);

- п'ятий рівень – звичаєво-управлінський (регулювання окремих питань здійснення банківських операцій та надання банківських послуг у відповідності до звичаїв ділового обороту та виваженої банківської практики, наприклад обслуговування контокорентних рахунків).

Таким чином, правове регулювання банківської діяльності пов'язаної із відкриттям та обслуговуванням банківських рахунків у досліджуваний період здійснювалося у декілька рівнів, які становили цілісний управлінський процес.

15. Правова регламентація та державне регулювання у сфері кредитно-фінансових відносин характеризувалось привілейованим становищем державних кредитно-фінансових установ та дискримінаційним регулюванням порядку надання аналогічних банківських послуг іншими установами, зокрема в якості забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами у вигляді застави приймалися лише цінні папери державних установ; розмір та умови надання кредитів залежали від правового статусу кредитно-фінансової установи та розміру її статутного капіталу. Аналогічним чином було закріплено й співвідношення інтересів приватних осіб та кредитно-фінансових установ у відносинах кредитування, де пріоритетне становище та державна підтримка надавалась лише самим кредитно-фінансовим установам.

16. В період знаходження українських територій у складі Російської імперії векселі широко застосовувались у фінансовій та банківській діяльності держави, нерідко замінюючи грошові кошти, але законодавство у зазначеній сфері розвивалось не зовсім традиційно: як правило у європейських країнах у досліджуваний період джерелом правового регулювання відносин у сфері обігу векселів вважались спочатку лише звичаї, які отримували формальне закріплення у вигляді окремих законодавчих актів витіснивши в подальшому із правового регулювання звичаєві норми взагалі, тобто спочатку виникали відносини у сфері обігу та використання векселів, а потім вони були врегульовані державою. На вітчизняних територіях все було навпаки – вексель з'явився лише за результатами державної діяльності вираженої у відповідних законодавчих актах, при цьому, здійснення окремих операцій тривалий час не дозволялось взагалі, зокрема інкасо векселів тощо.

17. Діяльність Державного банку Російської імперії та його територіальних відділень пов'язана із вексельними операціями вважалась однією із двох головних завдань, які банк зобов'язувався реалізовувати на шляху до розширення торгівельної діяльності та покращення фінансово-економічних показників. Водночас, державна політика як в цілому у сфері здійснення банківських операцій та функціонуванні банківських установ, так і в контексті правового регулювання обігу векселів була дискримінаційною, зокрема право на отримання зобов'язань за векселями не могло належати чи надаватись духовій знаті, заміжнім жінкам, а також селянам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Подолян Ю. О. Законодавство про банки і банківську діяльність в Україні: історико-правовий аналіз (на прикладі XVIII – початку XX століття). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1. Том 4. С. 78-84.
2. Подолян Ю. О. Становлення банківської системи в Україні: історико-правовий аспект (друга половина XIX–початок XX століття). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 56-61.
3. Подолян Ю. О. Нормативно-правове регулювання банківських операцій та їх значення у фінансовій діяльності держави (на прикладі XVIII – початку XX століття). *Юридичний бюлетень* 2019. №1. С. 44-49.

4. Подолян Ю. О. Государственный контроль банковской деятельности: историко-правовая характеристика (вторая половина XIX – начало XX века). *Экономика и право Казахстана*. 2020. № 05 (551). С. 20-25.
5. Подолян Ю. О. Правочини у сфері банківської діяльності: історико-правовий аналіз (на прикладі XIX-XX століття). *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. ____.
6. Подолян Ю. О. Особливості правового регулювання кредитно-банківської діяльності на українських територіях (друга половина XIX –початок XX століття). Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 20–21 жовтня 2017 р. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 55–58.
7. Подолян Ю. О. Роль органів державної влади у здійсненні банківського нагляду на українських територіях у складі Російської імперії. Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 33-36.
8. Подолян Ю. О. Особливості структури кредитно-фінансових установ на українських територіях у складі Російської імперії. Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15–16 березня 2019 року). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 88–90.
9. Подолян Ю. О. Правова регламентація здійснення окремих банківських операцій на українських територіях у складі Російської імперії. Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15–16 березня 2019 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 28–31.
10. Подолян Ю. О. Правова регламентація здійснення банківського кредитування на українських територіях у складі Російської імперії. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 січня 2019 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 91-94.

АНОТАЦІЯ

Подолян Ю. О. Правове регулювання банківської діяльності на українських землях у складі Російської імперії: історико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2020.

У вказаному дисертаційному досліджено всебічно розглянуто становлення та трансформацію особливостей правового регулювання відносин у сфері банківської діяльності в період знаходження українських територій у складі Російської імперії. Всебічно охарактеризовано систему банківських та інших кредитно-фінансових установ, які існували на українських територіях в досліджуваний період у їх історико-правовому осяганні. Визначено специфіку становлення та нормативно-правового регулювання всієї сукупності банківських операцій та їх значення у державній фінансово-економічній політиці в залежності від хронологічних рамок.

Ключові слова: банківська діяльність, відносини у сфері банківської діяльності, банківське законодавство, банк, кредитно-фінансові установи, банківський нагляд, банківські установи, банківська система.

АННОТАЦИЯ

Подольн Ю. О. Правовое регулирование банковской деятельности на украинских землях в составе Российской империи: историко-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права, история политических и правовых учений» (081 – Право). Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2020.

В указанном диссертационном исследовано и всесторонне рассмотрено становление и трансформация особенностей правового регулирования отношений в сфере банковской деятельности в период нахождения украинских территорий в составе Российской империи. Всесторонне охарактеризована система банковских и других кредитно-финансовых учреждений, которые существовали на украинских территориях в исследуемый период в их историко-правовом познании. Определена специфика становления и нормативно-правового регулирования всей совокупности банковских операций и их значения в государственной финансово-экономической политике в зависимости от хронологических рамок.

На основании комплексного историко-правового исследования доказано, что почти каждое кредитно-финансовое и банковское учреждение создавалось как вспомогательный орган в реализации прав дворянства, улучшение их жизненного уровня и преодоление материально-финансовых трудностей, что должно было обеспечиваться путем предоставления долгосрочных кредитов и займов на льготных условиях, которые планировалось возвращать за счет крепостных крестьян.

Автором констатировано, что банковское законодательство предусматривало систему деяний, которые можно считать нарушениями в сфере банковской деятельности, но не содержало никаких санкций за их совершение, что непосредственно связывалось с отсутствием разграничения уголовно и административно-правовых мер воздействия и возможностью Министром финансов применять те или иные меры административно-уголовной и дисциплинарной ответственности по собственному убеждению, а

также предоставляло органам государственной власти неограниченные возможности для вмешательства в хозяйственную деятельность любых кредитно-финансовых учреждений.

Ключевые слова: банковская деятельность, отношения в сфере банковской деятельности, банковское законодательство, банк, кредитно-финансовые учреждения, банковский надзор, банковские учреждения, банковская система.

SUMMARY

Podolian Yu. O. Legal regulation of banking on Ukrainian lands within the Russian Empire: historical and legal research.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 — Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Scholars. — Kharkiv National University of Internal Affairs. — Kharkiv, 2020.

This dissertation study comprehensively examined the formation and transformation of the features of legal regulation of relations in the field of banking during the period of Ukrainian territories in the Russian Empire. The system of banking and other credit and financial institutions that existed in the Ukrainian territories during the study period in their historical and legal understanding is comprehensively described. The specifics of the formation and regulatory regulation of the entire set of banking operations and their significance in the state financial and economic policy are determined depending on the chronological framework.

On the basis of a comprehensive historical and legal study, it was proved that almost every credit, financial and banking institution was created as an auxiliary body in the realization of the rights of the nobility, improving their living standards and overcoming material and financial difficulties, which should have been ensured by providing long-term loans and loans on preferential terms, which were planned to be returned at the expense of serfs.

The author states that the banking legislation provided for a system of acts that can be considered violations in the field of banking, but did not contain any sanctions for their commission, which was directly related to the lack of distinction between criminal and administrative legal measures and the ability of the Minister of Finance to apply certain measures of administrative, criminal and disciplinary responsibility on his own conviction, and also provided state authorities with unlimited opportunities to interfere in the economic activities of any credit and financial institutions.

Keywords: banking, banking relations, banking legislation, bank, credit and financial institutions, banking supervision, banking institutions, banking system.